

مهرها، طغراها و توقیع‌های

پادشاهان ایران از ایلخانیان تا پایان قاجاریه

رسم مهر کردن و دستخط-
گذاری (توقیع) ۲ نامه‌ها و
مکاتیب و فرمانها از دیرباز در
ایران معمول بوده است و نمونه
های بسیار از این مهرها و توقیع
ها و طغراها در دست است که
خود میتواند از بسیاری جهات
مورد پژوهش و بررسیهای
تاریخی قرار گیرد.

بقلم:

سرنگ دکتر جهانگیر قائم مقام

(دکتر در تاریخ)

در بارهٔ سبع مهرهای
پادشاهان ایران دورهٔ اسلامی
تا کنون سه مقاله در مجلات
فارسی ۳ بچاپ رسیده است و

۱- دربارهٔ مهرهای پادشاهان ایران پیش از دورهٔ اسلامی، آقای رکن‌الدین همایون فرخ مقاله‌ای جامع در دست‌نوشتن دارند و ما وعده میدیم بزودی آنرا در یکی از شماره‌های مجله از نظر خوانندگان گرامی بگذرانیم.

۲- توقیع دولت بمعنی نشان‌گذاردن است و نوشتن عبارتی در پای نامه‌ها هم توقیع میگویند. دستوراتی را که پادشاهان و امرا در زیر هرایش و گزارشها می‌نوشتند نیز توقیع میگفتند و چون در پای این نوشته‌ها و دستورات امضا می‌کردند رفته‌رفته توقیع بمعنی امضا هم بکار رفته است.

۳- مقالهٔ شادروان دکتر علی مظاهری بنام «مهرهای پادشاهان ایران (۸۸۴-۱۳۴۵ قمری)» در مجله یغما سال پنجم شماره ۲ و مقالهٔ دوست دانشمند آقای طاهری شهاب زیر عنوان «سبع مهر سلاطین ایران» در سالنامهٔ کشور سال یازدهم و هم مقالهٔ دیگری از ایشان بنام «سبع مهر سلاطین و شاهزادگان و صدور ایران» در شمارهٔ هشتم سال دوم مجلهٔ وحید. در این مقاله اخیر بخشی هم به سبع مهر شاهزادگان و صدور تخصیص داده شده که بسیار مفید و بی سابقه است.

خاورشناس انگلیسی رابینو H. Rabinو نیز در کتابی بنام «سکه‌ها، نشانها و مهرهای پادشاهان ایران» تا جائی که توانسته است عکس‌هایی از آنها را هم نشان داده است^۴ ولی باید دانست چون هیچک از این کارها کامل نبوده‌اند بخصوص که در برابر هر سجع مهر، عکس و شکل آنرا هم ارائه نداده‌اند چنین بنظر میرسد لازم باشد تحقیقی جامعتر - اگرچه باز هم کامل نباشد - در این باره صورت گیرد. بدین سبب در این شماره بدرج سجع مهر پادشاهان ایران در دوره اسلامی و نقش توقیع‌ها و طغراها و عین دستخط‌های ایشان با ارائه تصویر و شکل هر یک از آنها تا آنجا که مقدور بوده است می‌پردازیم و خود معتقدیم که این تحقیق هم هنوز کامل نیست زیرا برور که اسناد و فرمانها و نامه‌های تاریخی بدست آید بی‌گمان مطالب تازه‌تری برای مبحث افزوده خواهد شد.

اولا - سجع مهرها

ایرانشناسی

۱- مهر ارغون (۶۸۳-۶۹۰ هجری قمری) علوم اسلامی

این مهر قدیمترین مهریست که تا کنون در دست داریم و آن بر روی نامه‌ای خورده است که ارغون به فیلیپ لوبل پادشاه فرانسه نوشته است.^۵ سجع آن مهر بخط چینی و منهوم و معنی آن بقسمی که آبل رموزا Abel Remusat خوانده است چنین می‌باشد^۶

«مهر معین‌الملک و مصلح‌المله»^۷

۴- The Coins و Medals and Seals of The Shahs of Iran (1500 - 1948)

چاپ آکسفورد سال ۱۹۵۱

۵ - اصل این نامه در بایگانی ملی پاریس بشماره AE.III 202 ضبط است و مادر

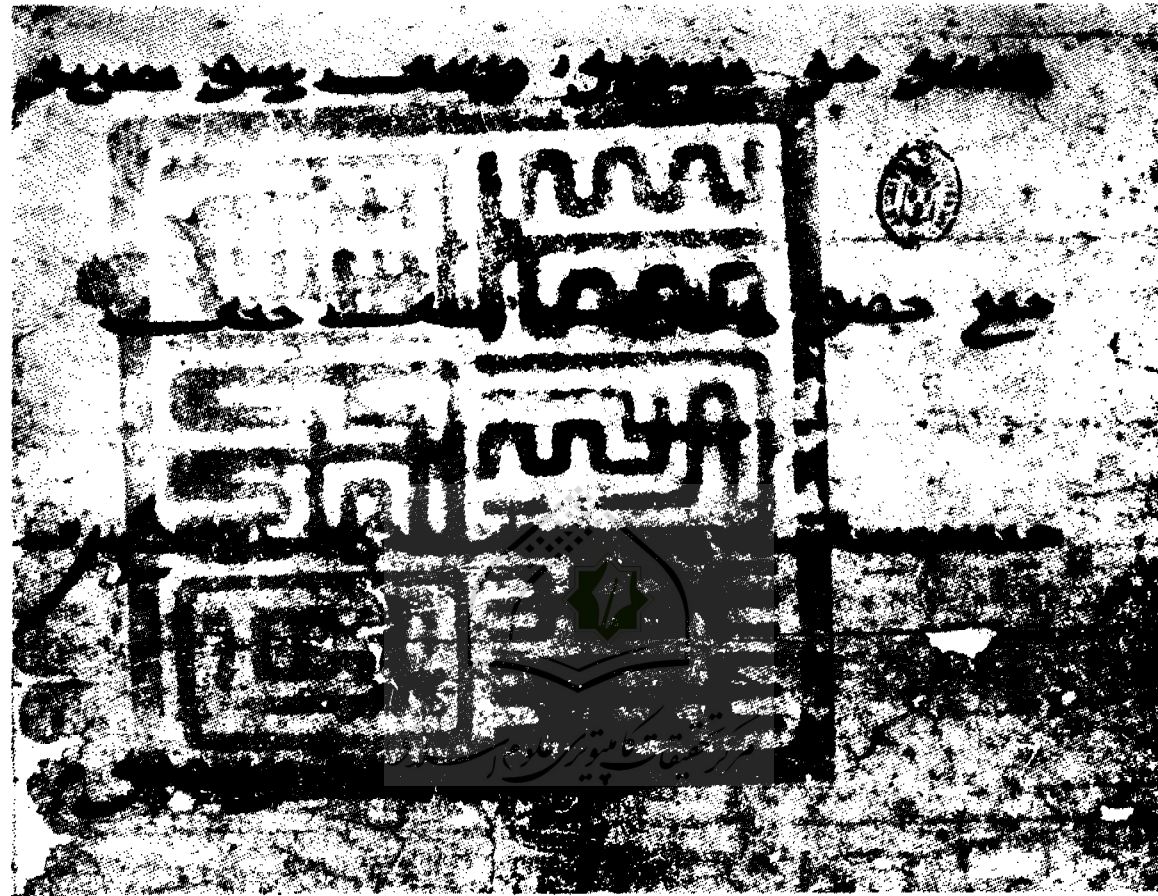
یکی از شماره‌های آینده مقاله‌ای درباره آن خواهیم نگاشت.

۶- ن. گ. به مقاله او در نشریه موسسه سلطنتی فرانسه - فرهنگستان ادب و کتبه‌ها،

دوره اول (۱۸۱۸-۱۸۲۲) ص ۳۷۴

۷- عین عبارت فرانسوی آن چنین است:

Sceau du ministre d'Etat (Aide du royaume) Pacificateur des Peuples

شکل ۱ - اثر آل تمغای ارغون

۲- طغرای غازان خان (۶۹۴-۷۰۳ هـ ق)

از غازان اثر مهری همسوز ندیده‌ایم ولی سواد طغرای آنرا بموجب ضبط
رشیدی میدانیم که چنین بوده است^۸

« بسم الله الرحمن الرحيم بقوة الله تعالى و ميامن الملة المحمديه
فرمان سلطان محمود غازان »

۸- ن. ک. به جامع التواریخ ج ۲ چاپ دکتر کریمی از س ۱۰۰۵ به بعد

۳- مهر الجایتو خدابنده (۷۰۳-۷۱۶ ق.ه)

الف - از مهر الجایتو خدابنده متأسفانه در حال حاضر عکسی نداریم ولی میدانیم که این مهر بر روی نامه‌ای که بتاريخ هشتم محرم ۷۰۴ ه. ق به فیلیپ لوبل پادشاه فرانسه نوشته شده، خورده و اصل آن نیز در بایگانی ملی پاریس ضبط می‌باشد. سجع آن بخط چینی و معنی آن چنانکه آبل رموزا آنرا خوانده چنین است:^۹

«بحسب فرمان عالی. مهر وارث امپراطور، مأمور انقیاد ده هزار بربر،

ب - طغرای الجایتو

بطوریکه آبل رموزا نوشته است بر بالای نامه الجایتو به فیلیپ لوبل

این جمله نیز دیده میشود:

«غیاث‌الدین خدابنده محمد»^{۱۰}

وقاعدۀ عبارتت بدین شکل که بر بالای نامه نوشته شده باشد جز طغرا

چیزی نمیتواند بود.

مرکز تحقیقات کتب و اسناد جلایریان

۴- سلطان احمد بن اویس (۷۸۴-۸۱۳ هجری قمری)

الف - از مهر پادشاهان آل جلایر تنها اثر و سجع مهر سلطان احمد پسر سلطان اویس جلایر در دست داریم که بر حسب رسم و عادت آن روزها، چندین بار بر روی فرمانی بنام شیخ صدرالدین صفوی خورده است^{۱۱}

مهر و یا آل تمغای^۸ مزبور که بخط کوفی است شکل چهار گوشه‌ای

۹- مقاله آبل رموزا ص ۳۹۲

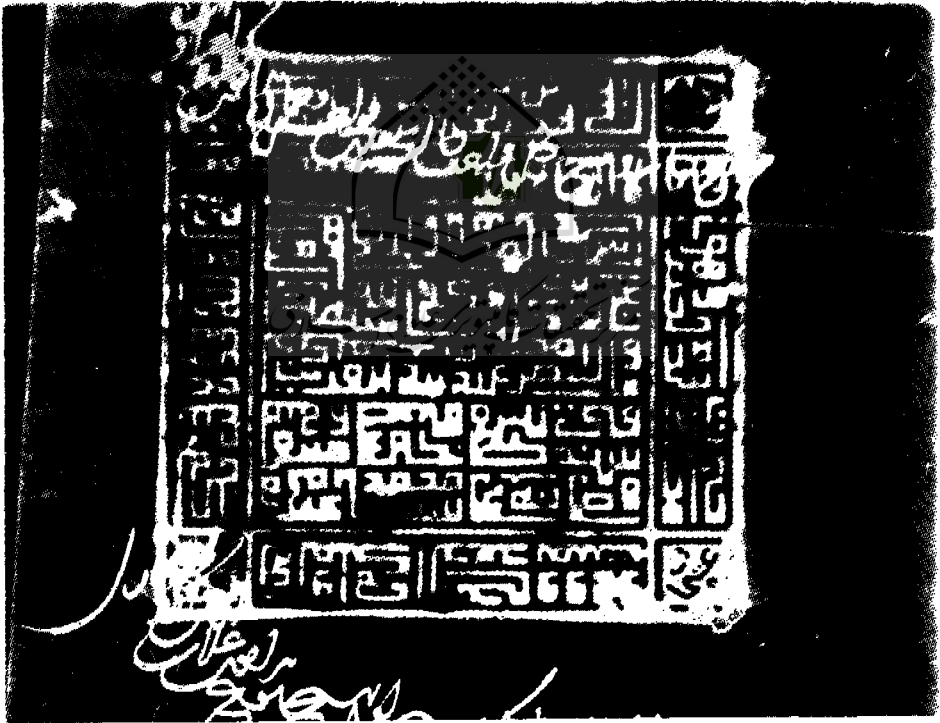
۱۰- همان مقاله و همان صفحه

۱۱- اصل این فرمان در کتابخانه ملی پاریس و بشماره Suppl. Pers. I 630

ضبط است و برای آگاهی بیشتر درباره این فرمان به مقاله فرمان منسوب به سلطان احمد جلایر در بقم نگارنده در شماره ۵ سال سوم بررسیهای تاریخی (از ص ۲۷۳ تا ص ۲۹۰) و کتاب یکصد و پنجاه سند تاریخی از جلایریان تاپهلوی تألیف نگارنده (ص ۹-۱۵) رجوع کنید.

باندازه ۱۲/۵ × ۱۲/۵ سانتیمتر دارد^{۱۲} و متن آن شامل شش سطر است و شادروان قزوینی آنرا چنین خوانده است^{۱۳}

«لا اله الا الله محمد ورسوله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله وكفى بالله شهيدا وما النصر الا من عند الله العزيز الحكيم فى سنة تسع وخمسين وسبعماية و صلى الله على سيدنا محمد، و در حاشيه آن چنين نوشته است،
«لا اله الا الله وحده لا شريك له، له الملك وله الحمد يحيى ويميت وهو حي لا يموت بيده الخير وهو على كل شئى قدير نعم المولى ونعم النصير،
و در چهار گوشه مربع، نام خلفای راشدین ابوبکر و عمر و عثمان و علی ثبت شده است. (شکل ۲)

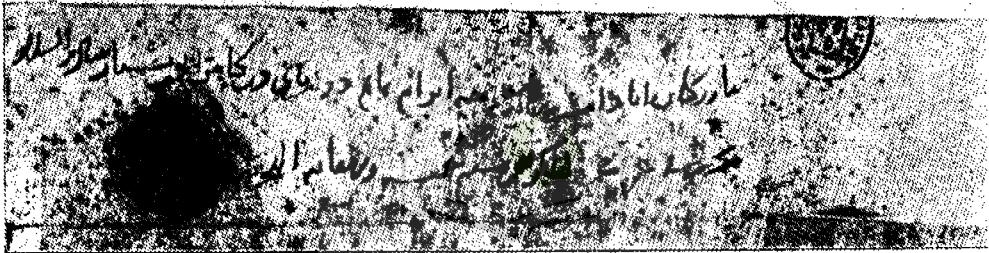

- ۱۲- آل تمنا بمعنوی یعنی مهر سرخ (آل = سرخ و تمنا = مهر) است و آنرا با مرکب سرخ روی فرمانها و احکام و نامه های پادشاهان میزدند و دونوع تمغای دیگر هم بوده است یکی آلتون تمنا (مهر طلائی، با مرکب طلائی) و قراتمنا (مهر سیاه، با مرکب سیاه)
- ۱۳- مقاله فرمان سلطان اویس جلایر، در شماره ۶ مجله یادگار سال یکم.

بطوریکه از مقایسه تمغای ارغون و سلطان احمد برمی‌آید، جلایریان طرح تمغای خود را از تمغای ایلخانان تقلید کرده‌اند (ر. ک. به شکل ۱)
 ب - توقیع سلطان احمد که دریای همین فرمان دیده میشود و احمد بن اویس است. (شکل)

تیموریان

۵- از مهر پادشاهان تیموری هم تنها، اثر و سجع مهر امیر تیمور کورگان (۷۸۲-۸۰۸) که «راستی رستی» بوده است در دست میباشد و اثر این مهر را دریای نامه‌ای که امیر تیمور به شارل ششم پادشاه فرانسه نوشته است می‌بینیم^{۱۴}

شکل ۶ شماره ۴ - اثر محمد امیر تیمور کورگانی

قراقریونلو

۶ - جهان‌شاه قراقریونلو (۸۴۱-۸۷۲)

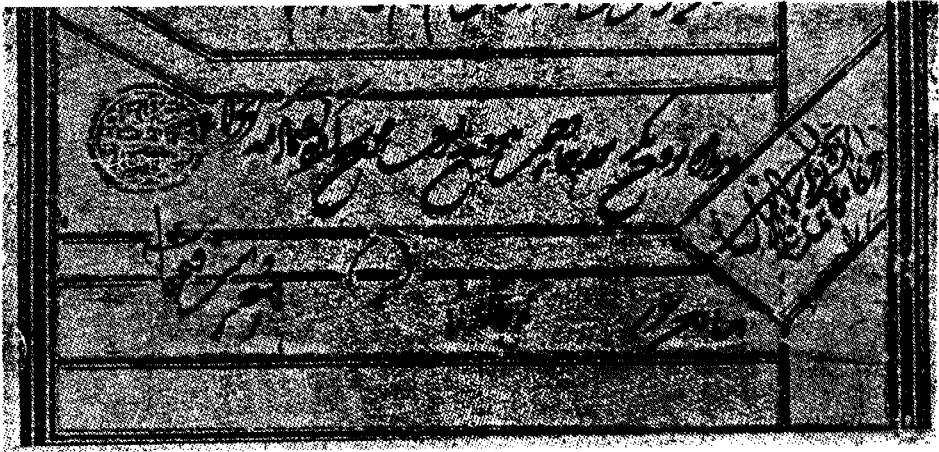
سجع مهر او چنین بوده است:

من عدل ملك جهان‌شاه - من ظلم هلك (از فرمان مورخ ۲۷ جمادی الاولی

سال ۸۶۷ هجری قمری)^{۱۵}

۱۴- متن این نامه و عکسی از آن را شادروان محمد قزوینی با توضیحاتی در مجله کاوه شماره ۵ دوره دوم بچاپ رسانیده است و اصل نامه مزبور در بایگانی ملی پاریس طی شماره AE.III. 204 محفوظ میباشد.

۱۵- این همان سندیست که دوست دانشمند من آقای طاهری شهاب درباره آن به نقل از جلد سوم کتاب تاریخ ادبی ایران تألیف براوان (ترجمه آقای علی اصغر حکمت) اشاره کرده اند و ما عکس آنرا از رساله ایران شناس دانشمند آقای ژان اوبن Jean Aubin زیر نام « یادداشتی بر چند سند از آن قویونلو، چاپ دمشق ۱۹۵۶ نقل کرده‌ایم.

شکل شماره ۵ - اثر مهر جهانشاه قراقویونلو

۷- حسن علی (۸۷۲-۸۷۴)

از این پادشاه اثر مهری نیافتیم ولی نقش طغرای^{۱۶} او که بر بالای
فرمانی بتاریخ ۸۷۲ هـ. ق باقی است چنین است
هوالمهم والمعزی- ابوالفتح حسن علی بهادر سیوزومیز^{۱۷}

هوالمهم
والمعزی

هوالمهم
والمعزی

شکل شماره ۶ - نقش طغرای حسن علی قراقویونلو

۱۶- طغرا خطوط منعنی و پیچیده ای بود که پس از نوشته شدن فرمان و حکم، با آب زر
یا شنکرف و گاهی با مرکب سیاه بر بالای آن می کشیدند و آن بمنزله توشیح شاه بود. طغرا
گاهی خطی ساده گاهی شامل عباراتی هم بوده است.

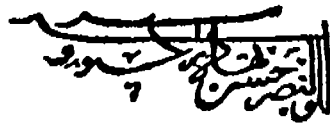
۱۷- ماتناداران ج ۱ فرمان شماره ۴

آق قویونلو

۸- اوزون حسن (۸۷۱-۸۸۳)

در فرمانی بتاریخ ۶ جمادی الثانی سنه ۸۸۰ نقش طغرای اوزون حسن بدین گونه است :

الحکم الله ابوالنصر حسن بهادر سیوزومیز^{۱۸}

شکل شماره ۷ - طغرای اوزون حسن

۹- یعقوب بیگ بن اوزون حسن

الف - سجع مهری بدین گونه از او در فرمانی بتاریخ ۱۵ رمضان ۸۸۴ هـ . ق در دست است :

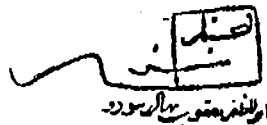
ان الله ناصر بالعدل والاحسان ، یعقوب بن حسن بن علی بن عثمان^{۱۹}

ب - سجع مهر دیگری بدین شرح در فرمانی بتاریخ چهارم جمادی الاول^{۲۰}

۸۹۲- دارالسلطنه تبریز

هر آنکه جانب اهل خدا نکهدارد خدائش در همه حال از بلانکهدارد

یعقوب بن حسن ۸۹۲

شکل شماره ۸ - اثر مهر و نقش طغرای یعقوب بیگ

۱۸- همان کتاب فرمان شماره ۵

۱۹- طاهری شهاب ومظاهری

۲۰- ماتنادران ج ۱ فرمان ۶

ج - نقش طفرائی بدین شرح : و الحکم الله ابوالمظفر یعقوب بهادر
سیوزومیز، ۲۱ (نگاه کنید به شکل ۸)

۱۰- رستم بیگ بن مقصود بیگ بن اوزن حسن

از این پادشاه دو سجع مهر و یک طغرا در دست است :

الف - سجوی که بفرمان مورخه ۸ ذیقعده ۸۷۸ و بدینگونه است :

ومن رزقناه منارزقا حسن رستم بن مقصود بن سلطان حسن ۲۲

للكلیه
رستم بیگ
کرمین اقطاعیہ ملکہ اولاد
کرمین اقطاعیہ ملکہ اولاد

فہما ما اولد و حیا مہم و رخص لہما اولاد

مردم کی نافرمانی در سوزندم ما اولد و حیا مہم و رخص لہما اولاد
مردم کی نافرمانی در سوزندم ما اولد و حیا مہم و رخص لہما اولاد

کرمین اقطاعیہ ملکہ اولاد
کرمین اقطاعیہ ملکہ اولاد

شکل ۹ - اثر مهر و نقش طفرای رستم بیگ آق قویونلو

۲۱- همان کتاب و همان فرمان

۲۲- از ماتنادران ج ۱ فرمان ۷

ب - سجع دیگری بدین شرح :

عدل کن کز عدل کردی صف شکن رستم مقصود بن سلطان حسن^{۲۳}
در رساله و یادداشتی برچند سند از آق قویونلوها ،^{۲۴} نیز فرمانی از
رستم بیگ بتاریخ اول رمضان سال ۹۰۰ هجری قمری با عکسی از آن بچاپ
رسیده است و اثر مهر دایره شکل رستم بیگ در گوشه چپ و پائین فرمان
دیده میشود که متأسفانه سجع آن خوانده نمی‌شود ولی از قرائن پیداست
که مطالب سجع مهر ، همان بیت « عدل کن کز عدل ... الخ » میباشد .

ج - نقش طغرا :

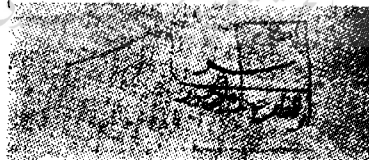
چنانکه در تصویر شماره ۹ دیده میشود نقش طغرای رستم بیگ که
بر بالای فرمان مزبور نوشته شده چنین است .

الحکم الله

ابوالمظفر رستم بهادر سیوزومیز

و در فرمان دیگری هم که بتاریخ رمضان سال ۹۰۰ هجریست همین طغرا

دیده میشود^{۲۵} (شکل ۱۰)

شکل ۱۰ - نقش دیگری از طغرای رستم بیگ

۱۱- احمد بیگ بن اغور او محمد بن اوزن حسن

سجع مهر و نقش نکین او چنین بوده است :

لب خشك مظلوم گو خوش بخند که ما بیخ ظالم بخوایم کند^{۲۶}

۲۳- طاهری شهاب

۲۴- از این رساله که تألیف آقای ژان اوین است پیش از این هم صحبت شد (دک
یاورقی شماره ۱۵).

۲۵ - رساله ژان اوین و ماتناداران فرمان ۷

۲۶ - طاهری شهاب

۱۲- الوند میرزا پسر اوزن حسن

سجع مهر او در فرمانی بتاریخ ۱۰ رجب ۹۰۴ اینطور بوده است :
 الملك المنان - الوند بن حسن بن علی بن عثمان ۲۷

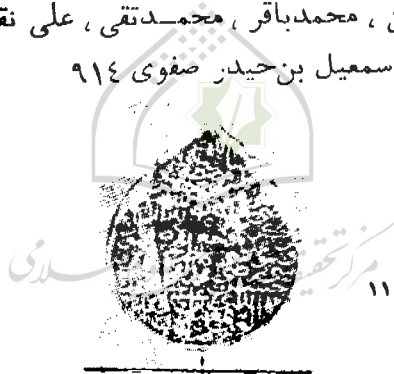
صفوی

اولا - مهرها ۲۸

۱۳- شاه اسماعیل صفوی بهادر خان (۹۰۷-۹۳۰)

الف - سجع مهر شاه اسماعیل اول که بر روی مهری گلابی شکل باقیست
 اینطور بوده است ۲۹

« اللهم صل علی محمد مصطفی وعلی مرتضی و حسن رضی و حسین شهید
 کربلا ، زین العابدین ، محمد باقر ، محمد تقی ، علی نقی ، حسن عسکری ،
 محمد مهدی . العبد اسمعیل بن حیدر صفوی ۹۱۴

شکل ۱۱

۱۴- شاه طهماسب یکم (۹۳۰-۹۸۴)

از شاه طهماسب اثر مهرهای متعددی با سجعهای متفاوت در دست است :
 الف - مهر دایره شکل :

۲۷ - از طاهری شهاب و مظاری . در هر دو این مقالات الوند میرزا را اشتباها
 جرو سلسله قراقویونلو دانسته اند .

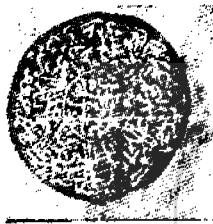
۲۸ - در این بخش از نقش طفراها بطوریکه در بخش پادشاهان آق قویونلو و قراقو-
 یونلو به شرح مهرها ، از طفراهای آنها هم گفتگو شده است ، صحبت نمی کنیم بلکه از
 آن ، درمبحثی جداگانه تحت عنوان طفراهای پادشاهان صفوی در پایان همین بخش گفتگو
 خواهیم کرد .

۲۹ - از کتاب رایینو

در وسط : بنده شاه ولایت طهماسب

در حاشیه : « محمدالمصطفی علی المرتضی حسن الرضا حسین الشهدید علی زین العابدین محمدالباقر جعفرالصادق موسی الکاظم علی بن موسی الرضا محمدالتقی علی النقی حسن العسکری محمدالمهدی »

از این نوع مهر و با همین سجع ، اثر سه مهر که از حیث حکاکی با یکدیگر اندک تفاوتی دارند دیده شده است . تصویر دو نوع آنرا را بینو در کتاب خود آورده است (شکل ۱۲ و ۱۳) سومین آنها (شکل ۱۴) بر فرمانی بتاریخ ۹۵۰ خورده که شکل آن در کتاب ماتناداران درج شده است^{۳۰}

شکل ۱۳

شکل ۱۲

ب - مهر چهارم با سجع : بنده شاه ولایت طهماسب . مهر مسوده دیوان
اعلی سنه ۹۷۷^{۳۱}

ج - مهر پنجم با سجع : سلطان کشور دین طهماسب شاه عادل^{۳۲}

د - سجع مهر ششم که چهار گوش و بزرگ بوده چنین است^{۳۳}

در سه طرف : الله - محمد - علی

در وسط : بنده شاه ولایت طهماسب ۹۶۳

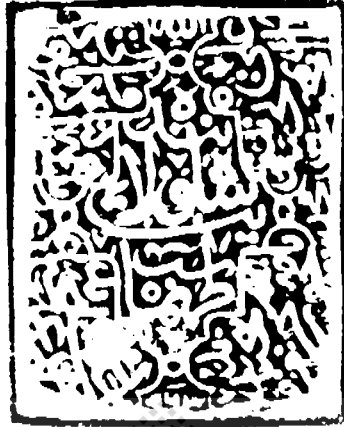
۳۰ - ج ۱ ص ۲۶۸ و چون نقش آن درست خوانده نمی شود از چاپ عکس آن خودداری کردیم . درباره این مهر به مقاله آقای سمسار در شماره ۱ سال سوم مجله بررسیهای تاریخی نیز نگاه کنید .

۳۱ - ماتناداران ج ۱ فرمان ۱۶ و همچنین در مقاله مظاهری

۳۲ - طاهری شهاب و مظاهری و سمسار

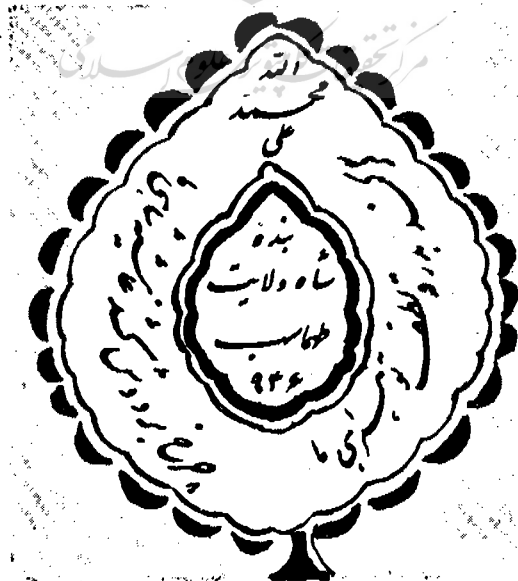
۳۳ - سمسار: مقاله فرمان نویسی در دوره صفویه شماره ۲ سال سوم بررسیهای تاریخی

در حاشیه چون نامه جرم ما بهم پیچیدند
 بردند و بمیزان عمل سنجیدند
 بیش از همه کس گناه ما بود ولی
 ما را به محبت علی بخشیدند

شکل ۱۴

۵ - سجع مهر هفتم شاه طهماسب که کلابی شکل است بدینگونه بوده است
 در بالا : الله - محمد - علی
 در وسط : بنده شاه ولایت طهماسب ۹۴۶

شکل ۱۵

(۱۴)

در حاشیه : گر کند بدرقه لطف تو همراهی ما
چرخ بردوش کشد غاشیه شاهی ما ۳۴

۱۵ - سلطان محمد خدا بنده (۹۸۵-۹۹۶) :

الف - دربالا : الله ، محمد، علی

در وسط : غلام شاه ولایت سلطان محمد بن طهماسب :

در حاشیه بیت شعری است که قسمتهائی از آن خوانده نمیشود :

..... علی مولا امیر المؤمنینم

..... زجان و دل غلام کمترینم ۳۵

شکل ۱۶

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

۱۶ - سلطان حمزه :

بنده شاه ولایت حمزه ذی القعدة ۹۹۴

در حاشیه آن ، نام پیغمبر و امامان ۳۶

۳۴ - همان مقاله ، شماره ۱ سال سوم بررسی های تاریخی - در کتاب ماتناداران سجع

این مهر بنقل خوانده شده است :

گر کشند مرحمت و لطف تو همراهی چرخ بر دوش کشد غاشیه شاهی

دک بهج ۱ ص ۲۷۶

۳۵ - آقای طاهری شهاب و مرحوم مظاهری قسمت اول سجع رادرست خوانده اند ولی

چون حاشیه را نتوانسته اند بخوانند تصور کرده اند قسمتی از آن نام معصومان است - آقای

سمسار نیز جزء اول این سجع را اشتباهاً حبی الله خوانده است. ولی بهر حال دو مصراع از شعر

خوانده نمیشود.

۳۶ - مظاهری و طاهری شهاب

۱۷ - شاه عباس بزرگ (۹۹۶-۱۰۳۸)

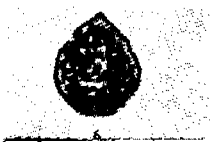
از شاه عباس اثر سجج پنج چهارمهر باقیست :

الف - بنده شاه ولایت عباس مورخه ۹۹۴

در حاشیه : نام پیغمبر و امامان ۳۷

ب - مهردیکری گلابی شکل و کوچک بسجج : خاتم بنده شاه ولایت

۹۹۶^{۳۸} (شکل ۱۷)

شکل ۱۷

ج - سومین مهر، مهریست گلابی شکل و با این سجج : (شکل ۱۸)

در بالا : حسبی الله

در وسط : بنده شاه ولایت عباس

در حاشیه آن : جانب هر که با علی نه نکوست

هر که گوباش من ندارم دوست

هر که چون خاک نیست بر در او

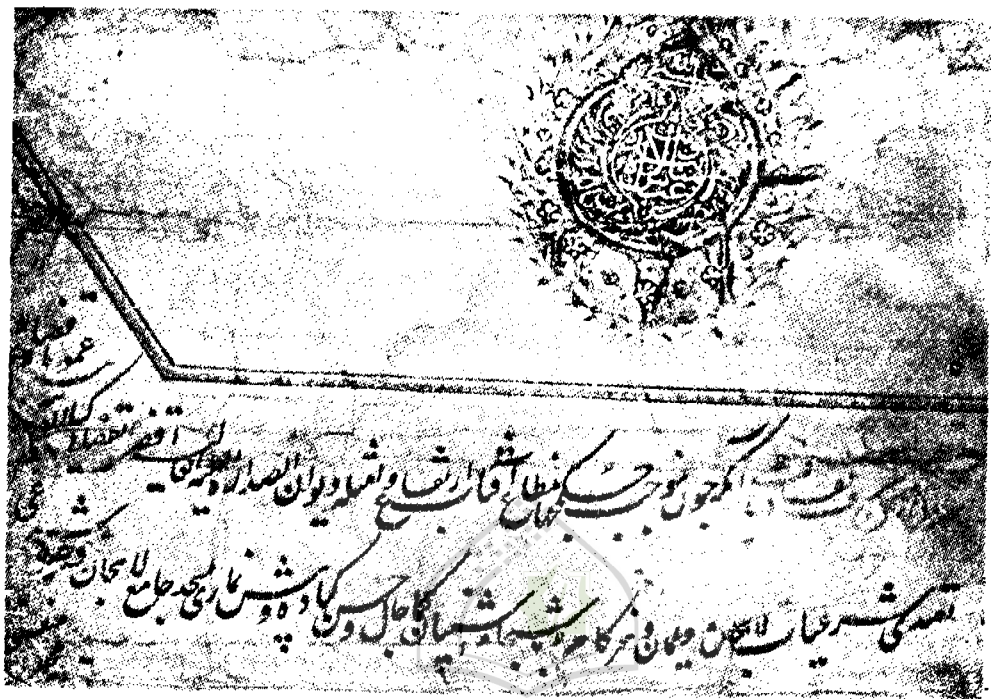
گرفرشته است خاک بر سر او ۳۹

۳۷ - همان مدارک

۳۸ - آقای طاهری شهاب در مقاله خود این سجج را «خاتم شاه ولایت عباس» نوشته است

و مرحوم مظاهری آنرا «خادم شاه ولایت عباس» خوانده است و صحیح آن بطوریکه در تصویر مهر پیدا است چنانست که ما نوشته ایم و آقای سمسار نیز آنرا چنین خوانده اند.

۳۹ - سمسار: ش ۱ سال سوم بردسیهای تاریخی - به یکصد و پنجاه سند تاریخی نیز رجوع کنید (سند شماره ۹)

شکل ۱۸

د - مهر چهارم دایره شکل و باین سجع بوده است (شکل ۱۹)

در وسط : بنده شاه ولایت عباس ۹۹۹

و در حاشیه نام چهارده معصوم :

«اللهم صل على النبي والوصى والبتول والسبطین والسجاد والباقر والصادق
والكاظم والرضا والتقى والنقى والزكى والمهدى

شکل ۱۹

(۱۷)

۱۸ - شاه صفی اول (۱۰۳۸-۱۰۵۲)

الف - مهری گلابی شکل باین سجع ۴۰

در بالا : حسبى الله

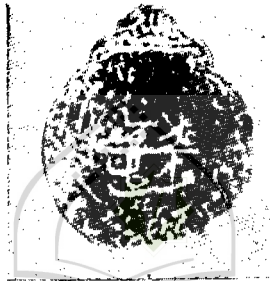
در وسط: هست ازجان غلام شاه صفی ۱۰۳۸

در حاشیه : جانب هر که باعلی نه نکوست

هر که گوباش من ندارم دوست

هر که چون خاک نیست بر در او

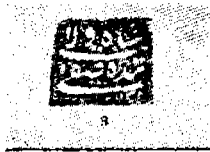
گر فرشته است خاک بر سر او

شکل ۲۰

ب - مهر چهار گوش سیاده : ۴۱

بندۀ شاه ولایت صفی ۱۰۳۸

شکل ۲۱

ج - مهر دایره شکل ۴۲

در وسط : هست ازجان غلام شاه صفی ۱۰۳۸

در حاشیه : اللهم صل على النبي والوصي والبتول والسبطین والسجاد

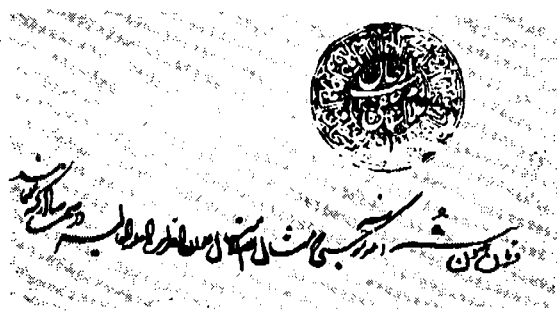
والباقر والصادق والكاظم والرضا والتقى والنقی والعسکری والمهدی، (شکل ۲۲)

۴۰ - سمسار و رایینو

۴۱ - طاهری شهاب - مظاهری ، سمسار ، شکل از کتاب رایینو

۴۲ - سمسار: مقاله فرمان نویسی ش ۱ سال سوم بررسیهای تاریخی - شکل از کتاب

ماتناداران ج ۲ فرمان ۲۱

شکل ۲۲

۱۹ - شاه عباس دوم (۱۰۵۲-۱۰۷۷)

از شاه عباس ثانی اثر پنج مهر در دست است :

الف - مهر چهار گوش ساده ^{۴۳}

بنده شاه ولایت عباس ۱۰۵۲

شکل ۲۳

ب - مهر دایره شکل که با سجع مذکور در زیر با دو تاریخ ۱۰۵۲ و

۱۰۵۱ در دست است ^{۴۴}

در وسط : بنده شاه ولایت عباس ثانی $\frac{۱۰۵۲}{۱۰۵۱}$

در حاشیه : اللهم صلی علی النبی والوصی و الخ ^{۴۵}

شکل ۲۴

۴۳ - رایینو و سایر مدارک

۴۴ - رایینو ج ۲ و ماتناداران ج ۳ فرمان ۳۰

۴۵ - رک به سجع مهر ۱۷ - د درهمن مقاله.

ج - مهر گلابی شکل : ۴۶

در بالا : والله سبحانه مالک الملک

در وسط : بنده شاه ولایت عباس ثانی

در حاشیه : اللهم صل علی محمد مصطفی وعلی مرتضی الخ ۴۷

د - مهر گلابی شکل ۴۸

در بالا : حسبی الله

در وسط : بنده شاه ولایت عباس ثانی

در حاشیه : جانب هر که باعلی نه نکوست الخ ۴۹

ه - مهر مسوده :

سجع این مهر چنین بوده است : بنده شاه ولایت عباس ثانی مهر مسوده

دیوان اعلی ۵۰ (کشل ۲۵)

شکل ۲۵

۳۰ - شاه سلیمان (۱۰۷۷-۱۱۰۵)

الف - شاه سلیمان در چند ماه اول از پادشاهی خود صفی نام داشت و در

۴۶ - سمار : ش ۱ سال ۳ بردسیهای تاریخی

۴۷ - بقیه مانند سجع مهر ۱۴ - الف از مهرهای شاه طهماسب یکم

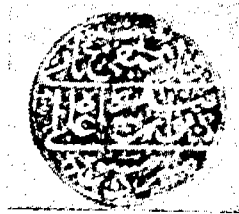
۴۸ - سمار : ش ۱ سال ۳ بردسیهای تاریخی

۴۹ - برای بقیه شمره مهر ۱۷ - ج و یا ۱۸ - الف رجوع کنید

۵۰ - سمار - ماتناداران ج ۲ فرمان ۴۰

اثر مهرهائی که از او باقیست نام اوصفی ثانی ذکر شده است. از آنجمله است
مهری بتاریخ ۱۰۷۷ بدینگونه : ۵۱

بنده شاه ولایت صفی ثانی
مهر مسوده دیوان اعلی

شکل ۲۶

ولی طولی نکشید یعنی در همان سال ۱۰۷۷، شاه صفی نام خود را به شاه
سلیمان تغییر داد و باین نام، اثر ۶ مهر از او در دست است :

ب - مهر بیضی شکل باین سجع : ۵۲

بنده شاه دین سلیمان است - ۱۰۷۷

شکل ۲۷

ج - مهر چهار گوش کلاهک دار : ۵۳

بسم الله . بنده شاه ولایت سلیمان ۱۰۷۷

شکل ۲۸

۵۱ - رابینو ج ۲

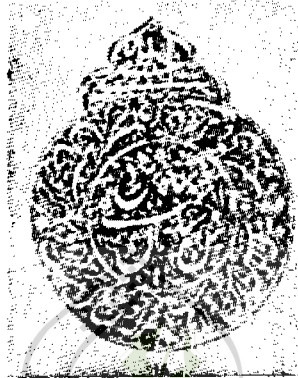
۵۲ - سمار : ش ۱ سال سوم بردسیهای تاریخی و رابینو ج ۲

۵۳ - مدارک بالا

د - مهری باین سجع بتاریخ ۱۰۷۸: ۵۴

حسبی الله + بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸
و در حاشیه آن :

جانب هر که با علی نه نکوست الخ
و این مهر مخصوص «دیوان ممالک» بوده است ۵۵

شکل ۲۹

ه - مهر گلابی شکل باین سجع: ۵۶

در بالا : الله - محمد - علی - امام حسن
در پایین : امام حسین

در وسط : بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸
در حاشیه : گر کند بدرقه لطف تو همراهی ما

چرخ بردوش کشد غاشیه شاهی ما ۵۷

۵۴ - رابینو و سمسار . مظاهری سجع این مهر را « بنده شاه ولایت سلیمان » نوشته است و چون مأخذ کار او هم کتاب رابینو بوده احتمالاً در خواندن مهر اشتباه کرده است.

۵۵ - مظاهری

۵۶ - رابینو، سمسار و طاهری شهاب و مظاهری در ثبت سجع این مهر نظیر اشتباهی را که در مهر (از مهرهای شاه سلیمان شکل ۲۹) روی داده است مرتکب شده اند باین معنی که بنده شاه ولایت سلیمان : نوشته اند .

۵۷ - مظاهری و طاهری شهاب در شرح این مهر نوشته اند « این مهر در پای کاغذیست که از طرف شاه سلیمان به خلیفه کنشت ترسایان غربی نوشته شده »

شکل ۳۰

و - مهر کلابی شکل بتاریخ ۱۰۷۹ باین سجع :
 دربالا : الملك الله

دروسط : انه من سليمان وانه بسم الله الرحمن الرحيم ۱۰۷۹
 درحاشیه : الحمد لله الذي فضلنا على كثير من عباده وصل على خير
 خلقه محمد وآله ۵۸

شکل ۳۱

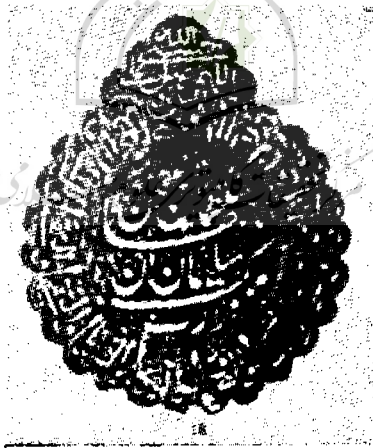
ز - مهر کلابی شکل وبتاریخ ۱۰۹۱ که سجع آن چنین است
 دربالا : بسم الله الرحمن الرحيم
 دروسط : بنده شاه ولایت سلیمان ۱۰۹۱

۵۸ - در کلیه مدارک ماذکر این مهر آمده است مضافاً اینکه مظاهری و طاهری شهاب هم در مقالات خود نوشته اند : « این مهر بر نامه ایست که پیدایش آنکلیس نوشته شده »

درحاشیه : اللهم صل على محمد المصطفى وعلى المرتضى و فاطمة الزهرا
والحسن والحسين وعلى زين العابدين ومحمد الباقر وجعفر الصادق وموسى الكاظم
وعلى الرضا و محمد التقى و على النقى والحسن عسكرى والمهدى الحجتى
صاحب الزمان^{۵۹}

۴۱ - شاه سلطان حسين (۱۱۰۶-۱۱۳۵)

از شاه سلطان حسين اثر ۷ نوع مهر در دست است .
الف- مهر گلابی شکل و دندانه دار باين سجع:
دروسط : نكین سلطان جهان وارث ملك سليمان
از بالا از راست بچپ : حسی الله اللهم صل على النبى والوصى
والبتول والمجتبى والحسين والسجاد والباقر والكاظم والرضا والتقى و
النقى والزكى والمهدى^{۶۰}

شکل ۳۳

۵۹ - تصویری از این مهر در کتاب رایینو نیز هست ولی ما عکسی را که از روی نامه
شاه سلیمان به پادشاه لئوپولد اول امپراطور اطریش (۱۶۵۸-۱۰۶۸ تا ۱۷۰۵-۱۱۱۷)
برداشته شده و بزرگتر از اصل است در متن قرارداد داده ایم - این عکس را دوست دانشمند
آقای محسن مفعم لطف فرمودند و از این روسپاسگوار معظم له میباشم .

۶۰ - سمسار و رایینو

ب - مهر چهار گوش کوچک و کلاهک دار و بتاریخ ۱۱۱۱ هجری^{۶۱}
بسم الله . بنده شاه ولایت سلطان حسین ۱۱۱۱

شکل ۳۴

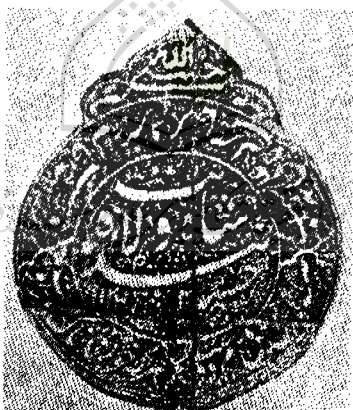
ج - مهری باسجع^{۶۲} وارث ملك سليمان شاه سلطان حسین سنه ۱۱۱۲

د - مهر گلابی شکل باسجع^{۶۳}

در بالا : حسبی الله

در وسط : بنده شاه ولایت حسین ۱۱۱۲

در حاشیه : جانب هر که باعالی نه نکوست . . . الخ

شکل ۳۵

ه - مهر گلابی شکل و دنداندار باسجع^{۶۴}

در وسط : بنده شاه ولایت حسین ۱۱۱۲

۶۱ - سمسار و رابینو . طاهری شهاب سجع این مهر را بدون عبارت « بسم الله » ضبط نموده و مظاهری آنرا با تاریخ ۱۱۱۲ نوشته است و ظاهرآ هر دو اشتباه کرده اند .

۶۲ - طاهری شهاب

۶۳ - در کلیه مدارک و شکل از رابینو

۶۴ - سمسار و شکل از رابینو

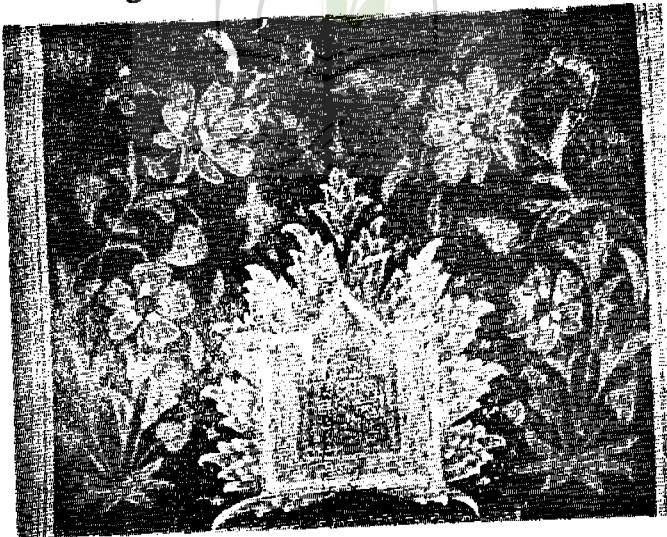
در حاشیه : حسبى الله اللهم صل على النبى . . . الخ ۶۵

شکل ۳۶

و - مهر چهار گوش ،

بنده فرمانبر مولای حق سلطان حسین ۶۶

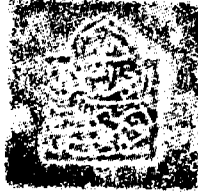
شکل ۳۷

۶۵ - بقیه عبارات مانند مهر ۱۸-ج و ۱۹-ب
 ۶۶ - سمار ، مظاهری ، مظاهری شهاب - عکس از فرمانی است که آقای سمسارد در اختیار ما گذاشته اند. به کتاب یکصد و پنجاه سند تاریخی سند شماره ۲۴ نیز رجوع فرمائید.

ز - مهر چهار گوش کلاهک‌دار بتاریخ ۱۱۲۵ با این سجع^{۶۷}

بسم الله الرحمن الرحيم

کمترین کلب امیر المؤمنین سلطان حسین ۱۱۲۵

شکل ۲۸

۲۲ - شاه طهماسب دوم (۱۱۳۵ - ۱۱۳۵)

الف - از شاه طهماسب دوم اثر سه نوع مهر در دست است که سجع دو تایی آنها چنین است :

بنده شاه ولایت طهماسب ثانی

ولی اختلاف این دو مهر ، قطع نظر از شکل آنها در تاریخ آنها است که یکی

۱۱۳۹^{۶۸} (شکل ۳۹) و دیگری ۱۱۴۰^{۶۹} میباشد (شکل ۴۰)

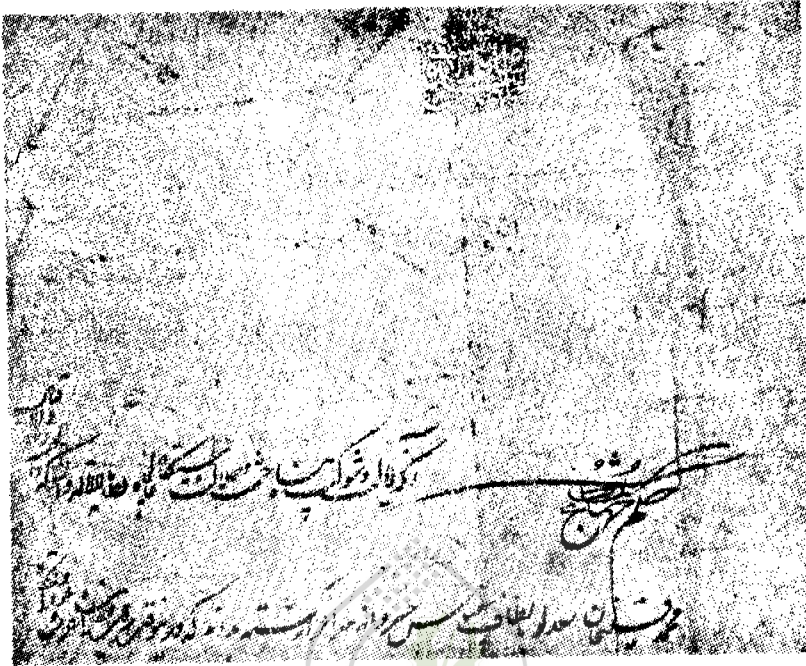
23

شکل ۳۹

۶۷ - فرمان‌های مورخه رجب وشعبان ۱۱۳۴ درباره آزادی بازرگانی فرانسویان در ایران (ر.ک به بخش اسناد تاریخی در بررسی‌های تاریخی شماره ۵ سال سوم صفحات ۲۰۰ تا ۲۰۸ و کتاب یکصد و پنجاه سند تاریخی : سندهای ۱۹۴۰ و ۱۹۴۲ و ۴۳)

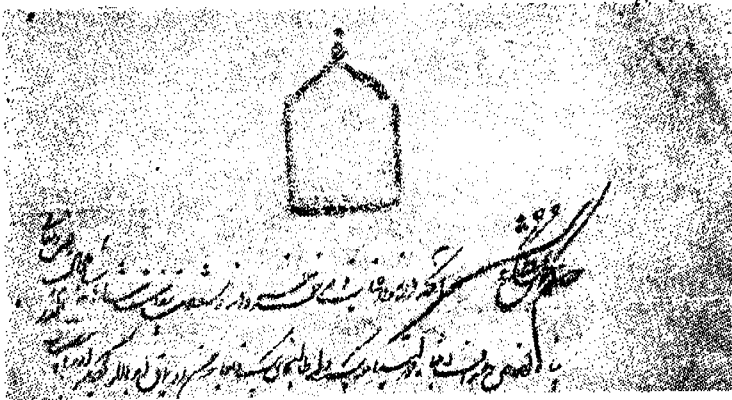
۶۸ - از کتاب رابینو ج ۲

۶۹ - از فرمانی بتاریخ جمادی‌الثانی ۱۱۴۲ که در اداره کل موزه‌هاست - برای متن این فرمان و تصویر آن به کتاب یکصد و پنجاه سند تاریخی تألیف نگارنده و همچنین به مجله بررسی‌های تاریخی شماره ۲ سال ۳ مقاله فرمان نویسی بقلم آقای سمسار مراجعه فرمائید . (س ۱۴۶)

شکل ۴۰

و مهر سوم چنین بوده است.
 «بسم الله الرحمن الرحيم بنده شاه ولایت طهماسب ثانی» ۷۰

شکل ۴۱

۷۰- از کتاب مدارک آذربایجان فرمان شماره ۲۰

۴۳- شاه اسماعیل سوم (۸۱۱۶۳ . ق)

شاه اسماعیل سوم پسر سید مرتضی صفوی بود که کریم خان زند پادشاهی
 او را در رجب سال ۱۱۶۳ اعلام کرد .
 سجع مهر او که بر فرمانی بتاریخ ۱۱۶۳ باقیست چنین است : بسم الله - بنده
 شاه ولایت شاه اسماعیل ۷۱

ثانیاً - طغرا های پادهاشان صفوی

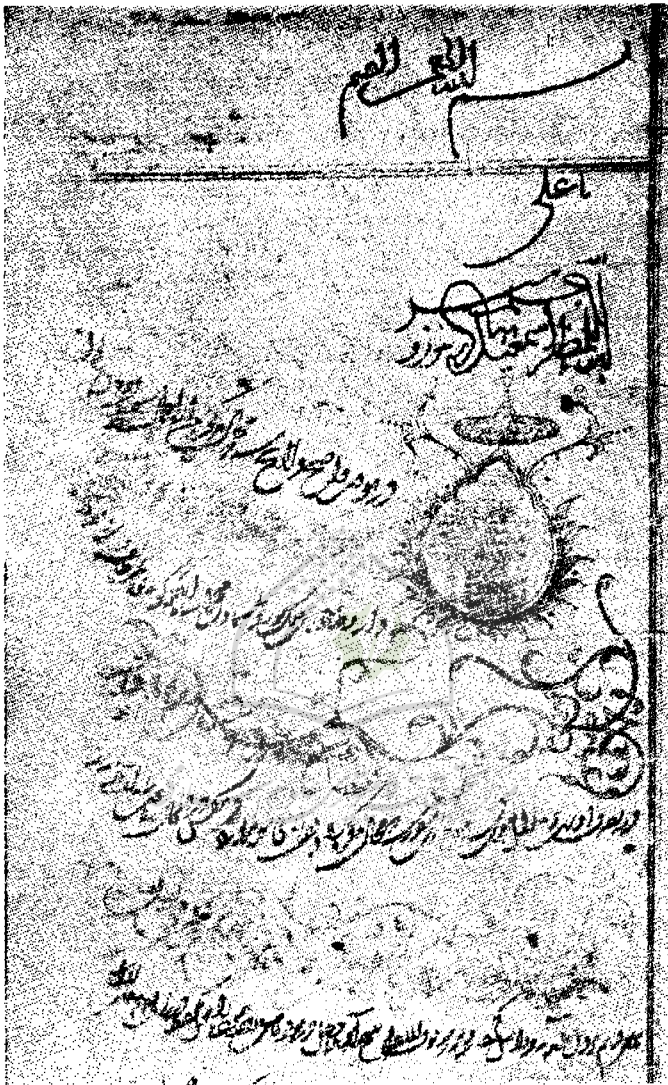
بررسی نقش طغراهای شاهان صفوی نشان میدهد هنر طغرا نویسی و یا
 بطور صحیحتر ، «طغرا کشی» که از هنرهای خاص دوره های سلجوقی به بعد
 بوده در این دوره بسوی سادگی گرایش داشته است و رفته رفته در او خرد و رده
 صفوی از شکل پیچیده و معضل خود بکلسی خارج شده و بصورت ساده ای
 درآمده است که ادامه آنرا تا دوره قاجاریه نیز می بینیم و چون موضوع بحث
 ما در اینجا گفتگو درباره تحول هنر طغرا نویسی نیست تنها بارائه نقش
 طغراهای شاهان صفوی می پردازیم :

۱ - طغراهای شاه اسماعیل

از این پادشاه نقش سه گونه طغرا دیده شده است : یکی بصورت «الحکم الله»
 ابوالمظفر اسمعیل بهادر سیوزومیز^{۷۲} (فرمان مورخه ۹۱۵ هـ ق شکل ۴۲)

۷۱- اصل این فرمان در تصرف شادروان حسین شهشانی بوده است (دک به نشریه
 کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران- دفتر نخستین سال ۱۳۳۹ - ص ۲۶۹)

۷۲- ماتناداران ج ۱ فرمان ۱۱۵۹

شکل ۴۲

دوم بشکل «الحکم بالله ابوالمظفر شاه اسمعیل بهادر سیوزومیز» (از فرمانی
بتاریخ ۱۲ شعبان ۹۰۸ هـ ق) ۷۳

سوم باین نحو: «الحسنی ابوالمظفر اسمعیل بهادر سیوزومیز» ۷۴

۷۳- د. ک. به ماتناداران ج ۱ فرمان ۸

۷۴- همان کتاب فرمان ۱۰

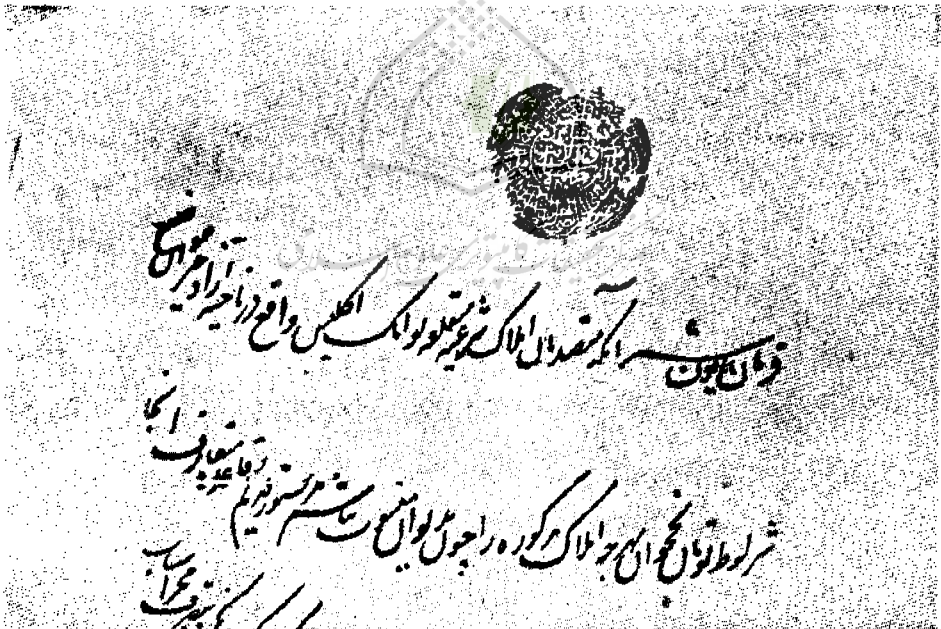
و بطوریکه دیده میشود طغراهای شاه اسمعیل تقلیدی از نقش طغراهای پادشاهان قراقویونلو و آق قویونلو بوده است و بعلاوه ۷۵ بر بالای طغراها هم نوشته میشد «هو- بسم الله الرحمن الرحیم - یا علی» (شکل ۴۲)

۴- نقش طغرای شاه طهماسب اول :

بر فرمانهای شاه طهماسب اول بموجب چند فرمانی که از او باقیست دو نوع طغرا می کشیده اند :

الف - «فرمان همایون شد» ۷۶ (شکل ۴۳)

و بر بالای این فرمانها گاهی عبارات «الملک الله» و گاه «الملک الله- شاه بابا ام» ۷۷ نیز نوشته میشد .

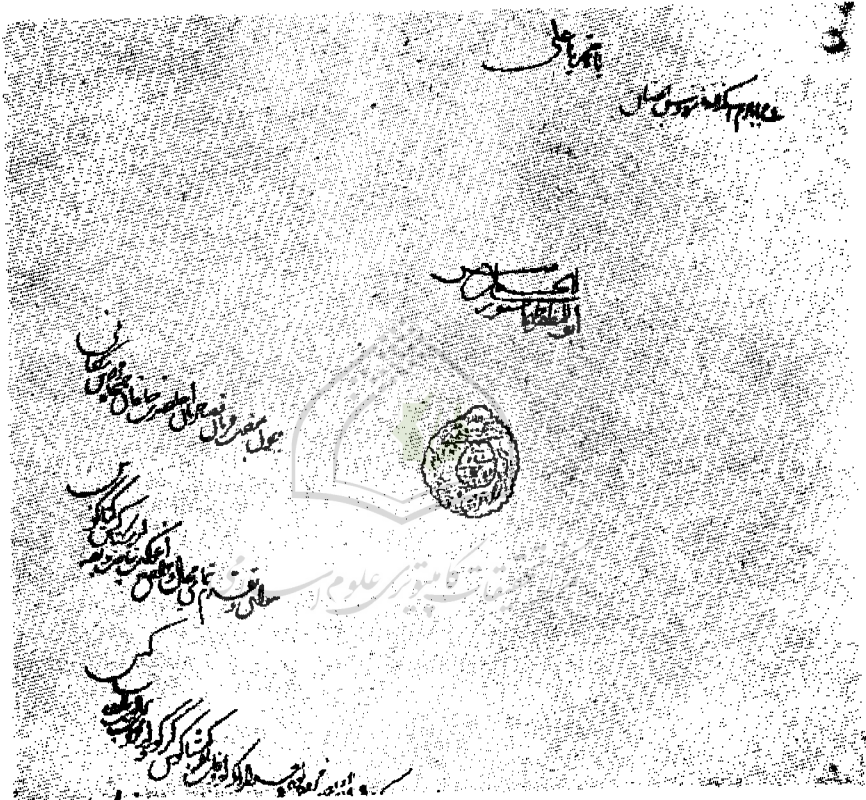
شکل ۴۳

۷۵ - با تصویرهای ۱۰۰۸ و ۷۵۶ مقایسه کنید .

۷۶ - ماتنا داران ج ۱ فرمان ۱۲

۷۷ - همان کتاب فرمان ۱۶

ب - طغرای دیگر چنین بوده است : (شکل ۴۴)
 شاه باباام اسکنه الله فی فردوس الجنان
 الحکم الله
 ابوالمظفر طهماسب سیوزمیز ۷۸

شکل ۴۴

۳ - طغرای سلطان محمد خدا بنده :
 از این پادشاه تا کنون بیش از یک نوع طغرا که «فرمان همیون شده» است
 ندیده‌ایم و آن مربوط به فرمان مورخه محرم الحرام ۹۹۴ می‌باشد. ۷۹

۷۸ - همان کتاب فرمان ۱۸

۷۹ - فرمان شماره ۲۲ درجده دوم ماتناداران

۴ - طغراهای شاه عباس بزرگ

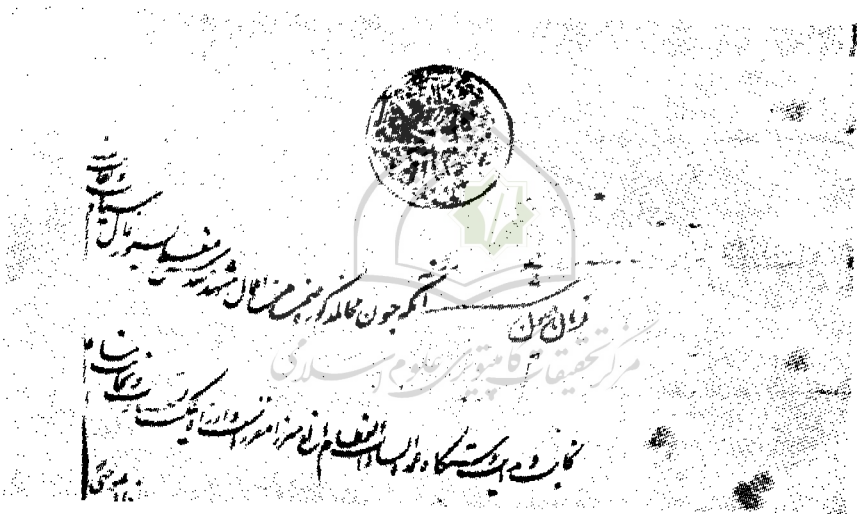
بموجب اصل ویساوادفرمانهائی که از شاه عباس اول درست است میدانیم، این پادشاه سه نوع طغرا داشته است :

« حکم جهانمطاع شده » ۸۰

« فرمان همایون شده » ۸۱ (شکل‌های ۴۶ و ۴۵)

« فرمان همایون شرف نفاذ یافت » ۸۲

و بطوریکه دیدیم، دو طغرای اول را سایر پادشاهان صفوی نیز داشته‌اند اما طغرای سوم را برای نخستین بار در فرمانهای شاه عباس هیبنیم ۸۳

شکل ۴۵

۸۰- ر.ک به یکصد و پنجاه سند تاریخی سند شماره ۶ و همچنین به فرمانهای ۱ و ۱۰ و ۱۱ در جلد ۲ ماتناداران

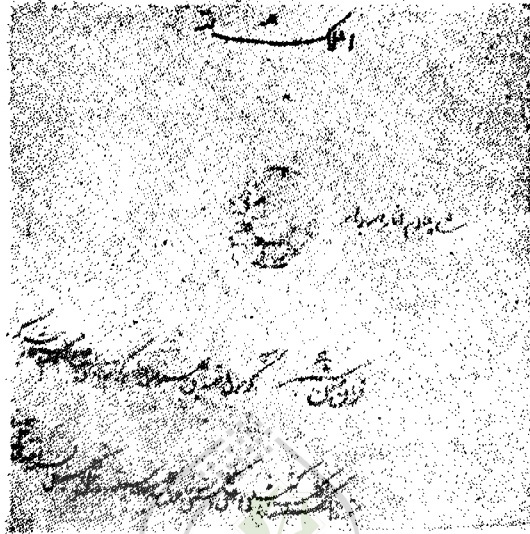
۸۱- یکصد و پنجاه سند تاریخی، سندهای ۵ و ۷ و ۸ و ماتناداران ج دوم از صفحه

۴۶۷ بعد

۸۲- ر.ک به شکل شماره ۱۸ در همین مقاله و سند شماره ۹ در کتاب یکصد و پنجاه سند تاریخی

۸۳- درباره اینکه هر یک از این طغراها در چه موردی بکار می‌رفته است آقای سمسار در مقاله «فرمان نویسی در دوره صفویه» توجیهاتی کرده‌اند ولی بسبب تناقضاتی که در موارد استعمال آنها دیده می‌شود باید گفت که هنوز نمی‌توان قاعده معین و ثابتی برای مورد بکار بردن طغراها بدست داد.

شاه عباس بزرگ بر بالای بیشتر فرمانهای خود می‌نوشت «الملک‌الله» و گاهی هم اضافه می‌کرد «شاه بابام انارالله برهانه»^{۸۴} (شکل ۴۶)

شکل ۴۶

۵ - طغراهای شاه صفی

شاه صفی علاوه بر طغراهای «حکم جهانمطاع شد» (شکل ۴۷) و «فرمان همایون شرف نفاذ یافت» (شکل ۴۹) و «فرمان همیون شد»^{۸۵}

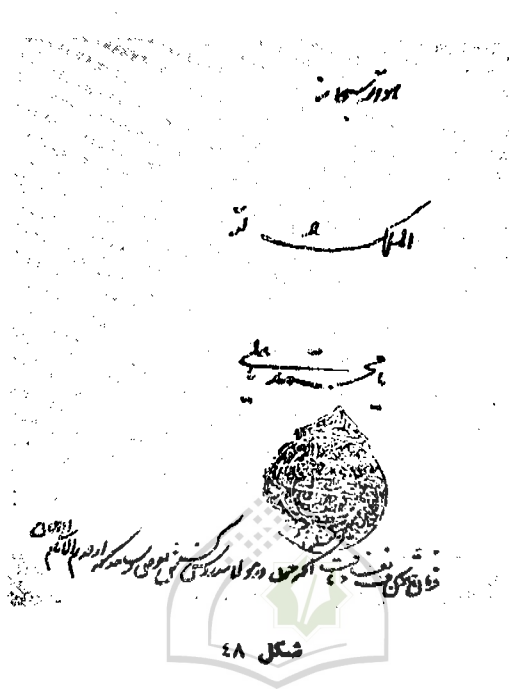

شکل ۴۷

۸۴ - ر.ک به فرمانهای ۵ و ۶ و ۸ در جلد ۲ ماتنا داران

۸۵ - ر.ک به شکل ۲۲ در همین مقاله و همچنین به ج ۲ ماتناداران فرمانهای ۲۱

و ۲۲ و ۲۴ و در کتاب مدارک فارسی آذربایجان فرمان ۷

طغرای جالب دیگری نیز داشته که نقش آن شبیه به آل تمغای پادشاهان ایلخانی و جلایری بوده است.^{۸۶}

در نقش این طغرا که به شیوه قدیم کشیده شده نوشته شده است:^{۸۷}

جدبزرگوارم طاب ثراه - شاه بابام انارالله برهانه

والحکم لله للمؤید من عندالله ابوالمظفر بهادر الصفوی الموسوی الحسینی
سیوزومیزه: و در داخل خانه‌های شطرنجی نام امامان: علی، حسن، حسین، علی
محمد، جعفر، موسی، علی، محمد، علی، حسن، محمد نوشته شده بود (شکل ۴۹)

۸۶ - ر. ک. به شکل‌های ۱ و ۲

۸۷ - از فرمانی که شاه صفی به فرماندار گرجستان و حکام صادر کرده است (ر. ک.

به ش ۵ سال ۱ بررسی‌های تاریخی ص ۱۴۱) مقاله آقای محمد مشیری و ش ۶ سال ۲ همان
مجله مقاله آقای سمساردریگمد و پنجاه سند تاریخی

شکل ۴۹

افزون بر طغراهائی که بر فرمانهای شاه صفی کشیده میشد غالباً بر بالای فرمانهای او می نوشتند: «هو الله سبحانه - الملك الله - یا محمد یا علی» یا «هو - الملك الله» یا «شاه بابام انار الله برهانه و یاتر کیبی از این عبارات: ۸۸

۹ - طغراهای شاه عباس ثانی

از شاه عباس ثانی سه نوع طغرا دیده شده است که دو نوع آن همان طغراهای معمولی بانقش «حکم جهانمطاع شد» و «فرمان همیون شد» میباشد^{۸۹} و سومین، طغرائیست شبیه طغرای مخصوص شاه صفی و نقش آن چنین بوده است: ۹۰

۸۸ - ر. ک به فرمانهای ۱۹ تا ۲۲ و فرمان ۲۴ ماتناداران ج ۲

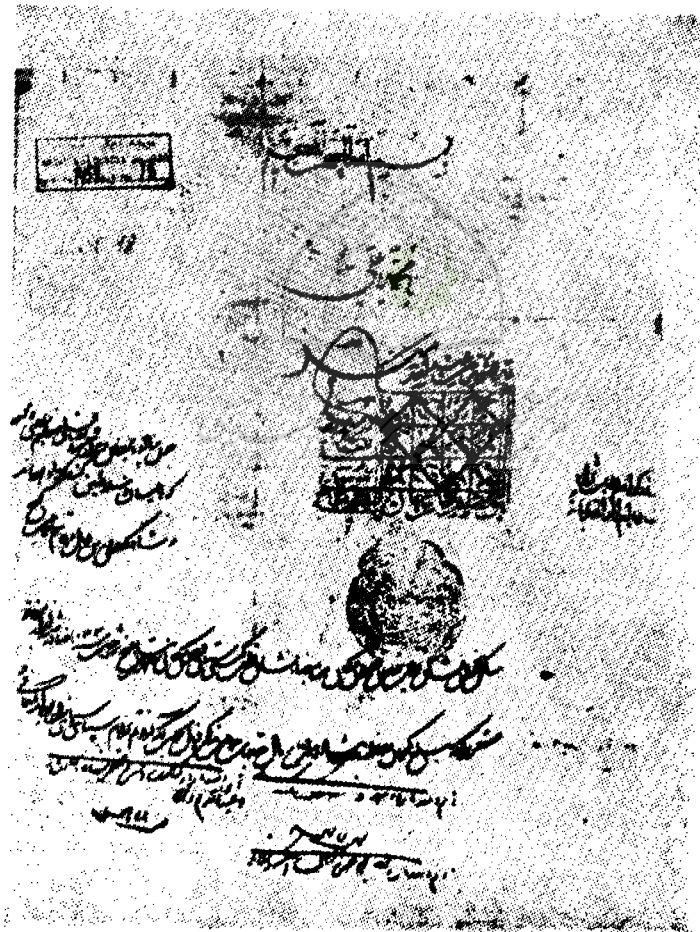
۸۹ - یکصد و پنجاه سند تاریخی فرمانهای ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ و ماتناداران ج ۲

فرمانهای ۲۵ تا ۴۳

۹۰ - مقاله آقای سمار در ش ۶ سال دوم بررسی های تاریخی ص ۱۴۴

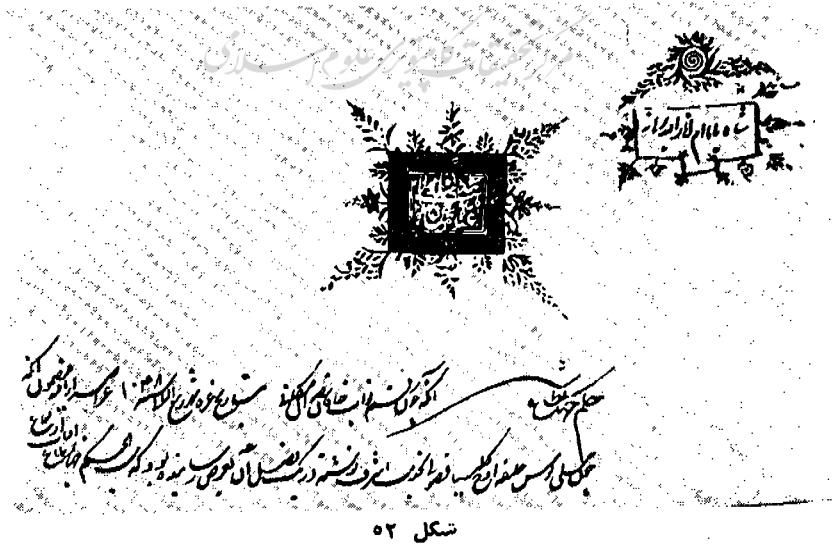
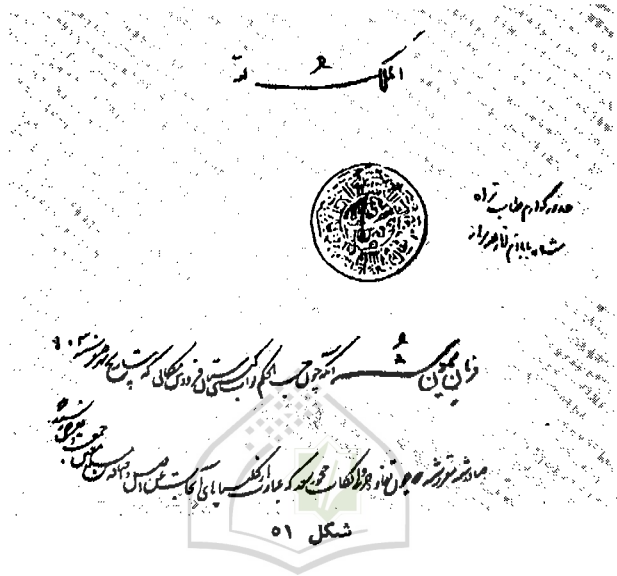
بسم الله الرحمن الرحيم

یا محمد یا علی جدبزرگوارم طاب ثراه - شاه بابام انارالله برهانه
الحکم لله للمؤید من عندالله، ابوالمظفرعباس بهادرخان الصفوی الموسوی
الحسینی سیوزومیز» و درداخل خانه های شطرنجی مانند طغرای شاه صفی
نام امامان ذکر شده است. (شکل ۵۰)

شکل ۵۰

بر بالای فرمانهای شاه عباس ثانی نیز عباراتی از قبیل «هو»، «الملك لله»، «شاه بابام انارالله برهانه»، «جد بزرگوارم طاب ثراه» و یا ترکیبی از آنها نوشته میشد: ۹۱

۹۱- ماتناداران ج ۲ فرمانهای ۲۵ تا ۳۴ و کتاب مدارک فارسی آذربایجان فرمانهای ۸ و ۹ و ۱۰

۷ - طغرای شاه سلیمان

از شاه سلیمان جز يك طغرا (حکم جهانمطاع شد) بیشتر ندیده‌ایم و آن در فرمانیست که برای معافیت دو کشتی ماهیگیری صادر گردیده ۹۲ و در بالای این فرمان نیز نوشته شده است: (شکل ۵۳)

جد اعلیٰ امجدم نورالله مرقدہ

جد بزرگوارم طاب ثراه

ولی میتوان گفت که شاه سلیمان نیز منطقاً طغرای « فرمان همیون شد » را

داشته است.

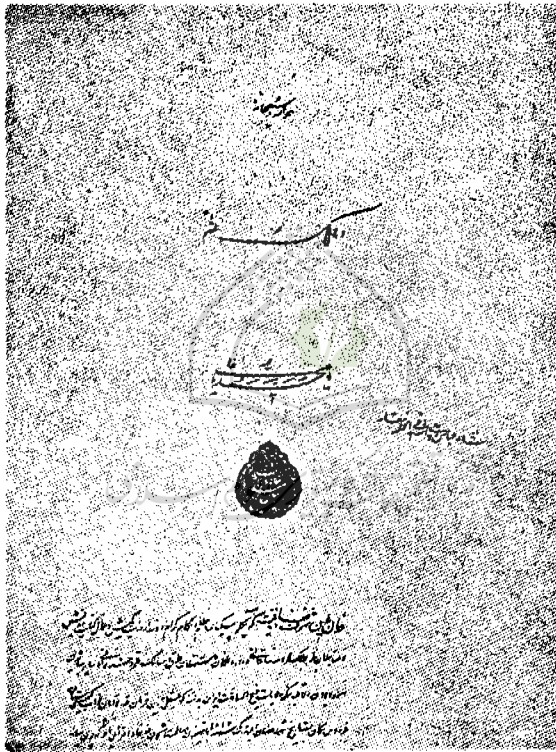
شکل ۵۳

۹۲ - ر. ک به سند ۲۳ دریکمد وینجاه سند تاریخی

طغراهای شاه سلطان حسین

طغراهای شاه سلطان حسین سه نوع و بدین شرح بوده است :

«فرمان همایون شرف نفاذ یافت» (شکل ۵۴) که بیشتر بر بالای پاسخ نامه‌ها کشیده می‌شد^{۹۳} دیگر «فرمان همیون شد»^{۹۴} (شکل ۵۵) و بالاخره طغرای «حکم جهانمطاع شد»^{۹۵}

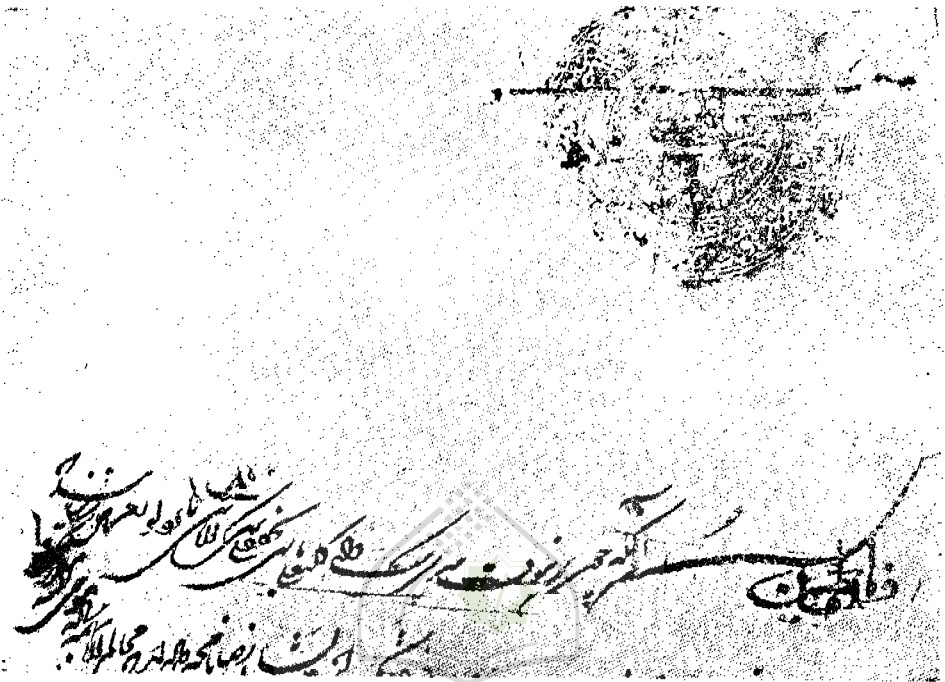

شکل ۵۴

۹۳ - همان کتاب سندهای ۳۱ و ۳۸ و همچنین در کتاب مدارک فارسی در آذربایجان فرمان شماره ۱۱

۹۴ - یکصد و پنجاه سند تاریخی : فرمانهای ۲۸ و ۲۹ و ۳۰ و ۳۴

۹۵ - همان کتاب فرمانهای ۲۴ و ۲۵ و ۲۷ و ۴۰ و ۴۱ و ۴۲ و ۴۳ و کتاب مدارک فارسی آذربایجان فرمان ۱۹ - به شکل ۳۷ در همین مقاله نیز رجوع شود .

شکل ۵۵
مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

بالای فرمانهای شاه سلطان حسین گاهی نیز نوشته می شد: «الملک الله» ،
«هو الله سبحانه الملك الله» ، «الملک منه یا محمد یا علی».

۹۵ - شاه طهماسب ثانی

درد و فرمانی که از این پادشاه دیده ایم نقش طغرای او «حکم جهانمطاع شد»

میباشد ۹۶

۹۰ - طغرای شاه اسماعیل سوم (۱۱۶۳)

برتنها فرمانی که علی العجالة از شاه اسماعیل سوم در دست است ، طغرای

او « حکم جهانمطاع شد » بوده است. ۹۷ (بقیه دارد)

۹۶ - دك . به تصویرهای شماره ۰۱۰۶ و ۰۱۰۷ در همین مقاله

۹۷ - دك به شماره ۲۶۹ دفتر نخستین نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران . اصل

فرمان به شادروان حسین شهستانی تعلق داشته است.